

УДК 141.132

С. О. СТАСЕНКО

Донбаська національна академія будівництва і архітектури

**ІДЕЇ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ, ДЕМОКРАТИЧНОГО
РЕСПУБЛІКАНІЗМУ І ХРИСТІЯНСТВА У РАНЬОМУ ПЕРІОДІ
ТВОРЧОСТІ Г. ГЕГЕЛЯ**

У цій статті пропонується така інтерпретація раннього періоду творчості Г. Гегеля, яка включає як основні ідеї цього періоду ідеї наукової раціональності, демократичного республіканізму і християнства. Спростовується ряд оцінок творчості Г. Гегеля, у яких відстоюються тези про містицизм, антидемократизм та критичний по відношенню до християнства характер гегелівської філософії.

демократичний республіканізм, наукова раціональність, християнство, діалектика

Творчість Г. Гегеля викликала суперечливі оцінки й інтерпретації. Починаючи з класиків марксизму, які заявили, що гегелівську філософію слід «поставити з голови на ноги», тобто наповнити її матеріалістичним змістом, і закінчуючи різними варіантами сучасного постмодернізму, який звинувачує гегелівську філософію в тому, що саме вона артикулювала основні ідеї тоталітаризму, націоналізму, шовінізму і ксенофобії для європейської свідомості. У цій роботі мова піде про таку інтерпретацію раннього періоду творчості Г. Гегеля, яка розглядає гегелівську філософію як послідовну систему, що стверджує і послідовно проводить ідею єдності цінностей наукової раціональності, демократичного республіканізму і християнської релігії як основ Західної цивілізації, що забезпечують її єдність і цілісність в історії. Під «раннім» періодом творчості Г. Гегеля тут розуміється період 1795–1807 рр., тобто починаючи від появи перших робіт, присвячених аналізу християнської релігії, до публікації «Феноменології духу», першого системного твору Г. Гегеля включно. Саме таке визначення раннього періоду творчості Г. Гегеля наводиться в роботі Д. Лукача «Молодий Гегель і проблеми капіталістичного суспільства». Цей період можна було б визначити і іншими часовими рамками, прийнявши за межі факти біографії Г. Гегеля. Але саме таке визначення – від появи перших робіт з історії християнства і закінчуючи «Феноменологією духу» – є найбільш прийнятним, оскільки «Феноменологія духу» в основних рисах, без пізніших політичних симпатій, що викликані особливостями статусу Г. Гегеля як офіційного філософа Пруської монархії, містить основні ідеї його філософії.

Творчість Г. Гегеля була предметом детального вивчення цілого ряду крупних мислителів, як наприклад, П. Гайденко [1], Е. Ільєнков [4], Д. Лукач [6], К. Поппер [7] та ін., чий погляд на сутність гегелівської філософії представлені у цій роботі. Що стосується саме раннього періоду творчості Г. Гегеля, то ця стаття спирається на ряд останніх досліджень у сфері гегелізнавства, що представлені у збірці «Феноменологія духу та проблеми сучасного гегелізнавства» під редакцією Н. Мотрошилової (2010 р.) [9], де зібрано публікації найбільш видатних сучасних дослідників гегелівської філософії, як В. Йешке, В. Круглов, Т. Ойзерман, Б. Тушлінг тощо. У цій статті приймається теза Д. Лукача про раціональний характер творчості раннього Г. Гегеля, його демократичний республіканізм, але переосмислюється його інтерпретація ранньої гегелівської філософії як критичної та звинувачувальної по відношенню до християнства.

У Передмові до «Феноменології духу», говорячи про наукові задачі філософії свого часу, Г. Гегель формулює основні завдання та особливості наукової філософії: «Моїм наміром було – сприяти наближенню філософії до форми науки – до тієї мети, досягнувши якої вона могла б відмовитися від свого імені любові до знання і бути дійсним знанням» [3, с. 3]. Звичайно, такий проект філософії як

© С. О. Стасенко, 2013

чистої науки, який намагалася втілити німецька класична філософія, містить у собі суперечність: за словами одного історика науки, філософія, що мислиться як чиста наука, перестає бути філософською за своїм змістом, тоді як залишаючись власне філософською, вона не може бути названа науковою. При цьому сама ідея – аналіз апріорних припущень, що лежать в основі знання, що і складає предмет метафізики як науки, за І. Кантом – безумовно, заслуговує на увагу як досить плідна для розвитку філософії в цілому.

У сучасній філософії досить поширеними є оцінки філософії Г. Гегеля з точки зору її міфологічного елемента. Деякі дослідники, зокрема П. Гайдено, а до неї С. Булгаков, говорять навіть про «гностицизм» в гегелівській філософії [1]. Ця особливість інтерпретації гегелівської філософії як ірраціоналістичного фантазування, що живиться гностичними інтенціями, набула поширення в європейській філософії після Першої світової війни. Як зазначає Д. Лукач, така інтерпретація в цілому є протилежною самій сутності гегелівської філософії як послідовного відстоювання ідеї пріоритету раціонального понятійного мислення в філософії проти суб'єктивізму і ірраціоналізму, про що свідчить, зокрема, полеміка Г. Гегеля з гносеологічними ідеями теоретиків романтизму, яка є складовою частиною вступної частини «Феноменології духу».

Трактовка гегелівської філософії як ірраціоналізму послідовно відстоюється К. Поппером. Зокрема, К. Поппер говорить про філософію Г. Гегеля, як про «специфічний спосіб балаканини, який, будучи з'єднаний з історизмом, породив у розумі Гегеля те зловісне інтелектуальне захворювання нашого часу, який я називаю філософією оракулів» [7, с. 16].

Аргументація К. Поппера зводиться до наступних положень. По-перше, гегелівська філософія використовує недостовірні природничо-наукові факти для обґрунтування своїх положень і використовує помилкові методи доказів ряду природничонаукових узагальнень, що К. Поппер, слідом за А. Шопенгауером, характеризує як нечесність і безвідповідальність думки [7, с. 37]. Як контраргумент можна сказати, що багато помилкових природничонаукових узагальнень філософії Г. Гегеля, які викликають подив у сучасного читача, викликані обмеженістю природничонаукових знань епохи, в яку жив Г. Гегель. Той історичний період, на який припадала творчість Г. Гегеля, характеризується певною стагнацією в розвитку природознавства, що відзначають зокрема І. Пригожин та І. Стенгерс [8, с. 140–141].

По-друге, філософія Г. Гегеля послідовно відстоює принципи націоналізму і теоретично обслуговує політичний режим пруської монархії, тобто є кон'юнктурною і заангажованою. Зокрема, К. Поппер зазначає у другому томі «Відкритого суспільства»: «Коли у 1815 реакційна партія знову стала набувати свою владу в Пруссії, вона відчула нагальну потребу у відповідній ідеології. Щоб задовольнити цю потребу, Гегель і був зведений у ранг офіційного пруського філософа... Гегель знов відкрив платонівські ідеї, які лежать в основі вічного бунту проти волі і розуму. Гегельянство – це відродження племінного духу» [7, с. 40]. І саме з такого підходу, згідно з К. Поппером, випливають основні тоталітарні ідеології ХХ ст.

Підхід К. Поппера дійсно містить певну істину – з філософії Г. Гегеля були зроблені висновки в дусі тоталітаризму. Проте з неї можна зробити й інші висновки – в дусі демократичного республіканізму, про що мова піде нижче. При цьому також важливо відзначити, що усталена асоціація імені Г. Гегеля з ідеєю переваги німецької нації існує аж до сьогоднішнього дня. Хоча якщо врахувати, що розквіт німецької класичної філософії припадає на період домінування в культурі ідей романтизму, для якого в цілому характерним є прояв інтересу до фольклору, світовідчуття, історії власного народу, що згодом стало одним з важливих чинників становлення європейського патріотизму, то ідея своєрідної обраності німецької нації, яку відстоює Г. Гегель, а до нього в ще більш крайній формі, що пояснюється, втім, політичною кон'юнктурою, І. Фіхте, виявиться не настільки крайньою.

По-третє, гегелівська діалектика, згідно з К. Поппером, є глибоко протилежною ідеї раціонального наукового пізнання. Згідно з К. Поппером, протиріччя є засобом прогресу науки, бо виявляє недоліки існуючого теоретичного опису того чи іншого об'єкта. Але Г. Гегель, згідно з К. Поппером, стверджує, що протиріччя є не тільки засобом, що спонукає теоретичне знання до трансформації, але необхідним і непереможним елементом самого знання. З приводу позиції К. Поппера слід зробити кілька зауважень. Справді, найчастіше діалектичний метод некоректно використовувався для «обґрунтування» кон'юнктурних політичних рішень і інтересів певних соціальних груп, щоб надати їм якийсь «вищий сенс». Але діалектичне протиріччя – це протиріччя, що виникає в процесі розвитку та стосунків взаємообумовлених понять і є умовою їхнього розвитку, тоді як формальне протиріччя – це результат порушення правил раціонального міркування, що свідчить про помилковість того або іншого ходу думки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що сказане К. Поппером у відношенні до Г. Гегеля відноситься до зрілого періоду його творчості, після його поїздки в 1818 р. до Берліна, коли він отримує офіційне схвалення від пруської бюрократії, а його філософія починає оформлятися у вигляді школи. Ранній період творчості Г. Гегеля таки відрізняється від більш пізнього періоду його творчості. І одна з істотних відмінностей стосується розуміння демократичного республіканізму молодим Г. Гегелем як наступним елементом структури його філософії раннього періоду.

При аналізі демократичного республіканізму раннього Г. Гегеля слід звернути увагу на те, що Г. Гегеля цікавить не конкретно політичний, а етичний аспект демократії: демократія як певний етос – безумовна цінність. Один з найбільш яскравих неомарксистських філософів ХХ в. Д. Лукач називає період 1773–1796 рр. у творчості Г. Гегеля «республіканським періодом» [6, с. 47]. Своєрідним ідеалом для раннього періоду творчості Г. Гегеля є полісна антична демократія, демократична республіка. За словами Д. Лукача, згідно з Г. Гегелем, «в республіці великий дух усі свої сили, фізичні й моральні, віддає ідеї, вся його сфера дії має єдність» [6, с. 94]. Для підтвердження сказаного Д. Лукачем можна навести фрагмент з «Феноменології духу», де Г. Гегель міркує про вільний народ і говорить, що тільки у вільному народі можливе втілення розуму як критерію поведінки і особливої етико-соціальної цінності, більш того, тільки вільний народ втілює у своєму бутті моральність: «... лише в собі або безпосередньо життя вільного народу є реальною моральністю, а отже, і сам цей загальний дух є духом одиничним, звичай і закони, що взяті у цілому, – певна моральна субстанція, яка лише в більш високому моменті, а саме у свідомості про свою сутність, а не безпосередньо у своєму бутті, має свою абсолютну істину...» [3, с. 190]. А також: «У вільному народі розум воістину втілено в дійсність» [3, с. 189]. Або як ця ж ідея виражена в більш ранніх «Історичних етюдах» 1797–1800 рр.: «Але греки були вільним народом, не дозволяючи навіть богу давати їм закони» [2, с. 221].

Демократичний республіканізм раннього Г. Гегеля можна назвати етикою здорового та зрілого суспільства, в якому одиничність відмовляється від своєї самовільної свободи заради блага цілого. Звичайно ж, пізній Г. Гегель був схильний до ідеалізації Пруської держави. Але якщо вести мову про принцип – демократія як єдино можлива форма реалізації свободи, яка є, отже, основою і умовою справжньої моральності, – то слід визнати безумовне значення цього положення в контексті ранньої гегелівської філософії.

У контексті гегелівської філософії історію можна представити як послідовний історичний рух у напрямку реалізації свободи. Однак у прагненні досягти свободи не слід переступати через певні принципи, які, власне, і забезпечують цей рух. І саме християнські принципи забезпечують і завершують системну єдність цінностей і стверджують певні моральні межі в реалізації свободи.

У ранній період своєї творчості Г. Гегель розглядає християнство в трьох аспектах. По-перше, християнство порівнюється з ідеологією Просвітництва. Можна виявити, що ставлення Г. Гегеля до Просвітництва включає як позитивні, так і негативні сторони. Як зазначає Д. Хюнінг, гегелівське ставлення до Просвітництва є далеким як від апологетичного пафосу І. Канта, для якого Просвітництво – це «вихід людини з неповноліття, в якому вона перебуває з власної вини», так і від критики Просвітництва романтиками чи консервативними політичними ідеологами, що тяжіли до католицизму [9, с. 336].

По-друге, християнство розглядається з точки зору протиставлення в ньому «позитивного» і «народного» релігійних начал. З точки зору Д. Лукача, позитивність у молодого Г. Гегеля означає «насамперед заперечення моральної автономії суб'єкта» [6, с. 62]. У роботі «Позитивність християнської релігії» Г. Гегель зазначає, що «позитивна віра є системою релігійних положень, які тому повинні стати для нас істиною, що наказують нам своїм авторитетом, якому ми не можемо відмовити в підпорядкуванні» [2, с. 200]. Позитивність християнської релігії руйнує єдність життя і перетворює «земні» питання в трансцендентні, непізнавані. Такому «позитивному» початку в християнській релігії Г. Гегель протиставляє живе релігійне почуття, яке притаманне «народній» релігійності. В цілому, важко погодитися з позицією Д. Лукача, який називає гегелівське ставлення до релігії в ранній період «грандіозним обвинувальним актом проти християнства» [6, с. 68]. Г. Гегель, будучи теологом за освітою, не заперечує існування Бога і факт історичного існування Ісуса Христа, хоча і розуміє християнство, переважно, в моралістично-кантіанському дусі. Більш підходящою, думається, буде така інтерпретація гегелівського відношення до християнства, яка включає особливості протестантської культури Німеччини, чий вплив відчували в рівній мірі як Г. Гегель, так і І. Кант. Як зазначає один із коментаторів І. Канта А. Судаков, протиставлення зовнішнього і внутрішнього в християнстві, тобто обряду і живого релігійного почуття, є нічим іншим, як типово протестантською боротьбою за відродження сенсу автентичного християнства. Або як можна прочитати про це у самого І. Канта:

«Зовнішня релігія є протиріччям. Усяка релігія буває лише внутрішньою. Можуть, правда, бути зовнішні дії, які, однак, зовсім не складають релігію і якими ми не можемо служити Богові; всі ці дії, звернені до Бога, є лише засобами, щоб зробити сильнішим відданий Богові настрій, щоб ми з великим успіхом дотримувалися його святого закону і стали бажанішими Богові в житті і наших моральних вчинках» [5, с. 113]. Сказане можна також віднести і до Г. Гегеля. Його критика історичного християнства – це не боротьба проти християнства, але боротьба за відновлення автентичного сенсу християнської віри в її змісті, який ігнорувався сучасною йому офіційною релігією.

По-третє, християнство розглядається з точки зору вираження основних закономірностей історичного розвитку як стадія самосвідомості, що передує науці і підготовлює виникнення науки [3, с. 291]. Цікаво, що осмислюючи християнство як певний результат еволюції релігії, Г. Гегель у «Феноменології духу» за попередню християнству стадію розглядає релігійні погляди Древньої Греції, ніби обминаючи іудаїзм. Слід зазначити, що в більш пізніх «Лекціях з філософії релігії» 1821 р. він характеризує іудаїзм як стадію, що передує християнству, називаючи юдейську релігію «релігією духовної індивідуальності». У цілому, підсумовуючи, слід сказати, що християнство для молодого Г. Гегеля – це релігія, що містить абсолютну повноту істини самосвідомості на відповідній історичній стадії і утворює системну єдність з наукою і безпосередньо передує їй в історичному плані, а також з демократичним республіканізмом, про що йшла мова вище.

Таким чином, ранній період творчості Г. Гегеля характеризується утвердженням і послідовним відстоюванням цінностей наукової раціональності, демократичного республіканізму і християнської релігії. Наукове пізнання являє собою понятійне мислення, яке має справу з узагальненим образом дійсності, вищу стадію осягнення свідомістю самого себе. Демократичний республіканізм раннього Г. Гегеля включає в себе розуміння демократії не стільки як конкретно політичного проекту, а як певної цінності та ідеалу, найбільш яскравим прикладом чого може служити антична полісна демократія. Християнство розглядається молодим Г. Гегелем в трьох аспектах. По-перше, в порівнянні з ідеологією Просвітництва. По-друге, з точки зору протиставлення в християнстві «позитивного» і «народного» релігійних начал, що можна розуміти як намагання відновити автентичний сенс християнства, що, в цілому, є характерним для протестантської культури Німеччини. По-третє, християнство розглядається як стадія самосвідомості, що передує науці і виражає основні закономірності історичного розвитку на мові релігії. В цілому цінності наукової раціональності, демократичного республіканізму і християнської релігії в контексті раннього періоду творчості Г. Гегеля можуть бути охарактеризовані з точки зору їх системної єдності як основа Західної цивілізації, як такої.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайдено, П. П. Искушение диалектикой: пантеистические и гностические мотивы у Гегеля и Вл. Соловьева [Текст] / П. П. Гайдено // Вопросы философии. – 1998. – № 4. – С. 75–93.
2. Гегель, Г. В. Ф. Работы разных лет [Текст]. В 2-х тт. Т. 1 / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; ИФ АН СССР; [пер. с нем. под общ. ред. А. В. Гулыги]. – М.: Мысль, 1970. – 668 с.
3. Гегель, Г. В. Ф. Сочинения [Текст]. Том 4. – Система наук. Ч. 1. Феноменология духа / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; ИФ АН СССР; [пер. с нем. Г. Шпет; ред. М. Иткин]. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. – 440 с.
4. Ильенков, Э. В. Гегель и «отчуждение» [Текст] // Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – С. 141–152.
5. Кант, И. Лекции по этике [Текст] / Иммануил Кант; [пер. с нем. под общ. ред. А. А. Гусейнова]. – М.: Республика, 2000. – 431 с. – (Библиотека этической мысли).
6. Лукач, Д. Молодой Гегель и проблемы капиталистического общества [Текст] / Дьердь Лукач; [под. ред. Т. И. Ойзерман, М. А. Хевеши]. – М.: Наука, 1987. – 616 с.
7. Поппер, К. Р. Открытое общество и его враги [Текст]. В 2-х тт. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / Карл Раймунд Поппер; [пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского]. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная революция», 1992. – 528 с.
8. Пригожин, И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой [Текст] / И. Пригожин, И. Стенгерс; [пер. с англ. Ю. А. Данилов]. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
9. Хюнинг, Д. Критика Гегелем философии Просвещения в «Феноменологии духа» [Текст] / Д. Хюнинг; [пер. с нем. А. К. Судакова] // «Феноменология духа» Гегеля в контексте современного гегелеведения / [Отв. ред. Н. В. Мотрошилова]. – М.: Канон+, РООИ «Реабилитация», 2010. – С. 333–349.

Отримано 05.02.2013

С. А. СТАСЕНКО
ИДЕИ НАУЧНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ, ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО
РЕСПУБЛИКАНИЗМА И ХРИСТИАНСТВА В РАННЕМ ПЕРИОДЕ
ТВОРЧЕСТВА ГЕГЕЛЯ

Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

В данной статье предлагается такая интерпретация раннего периода творчества Г. Гегеля, которая включает в качестве основных идей этого периода идеи научной рациональности, демократического республиканизма и христианства. Опровергается ряд оценок творчества Г. Гегеля, в которых отстаиваются тезисы о мистицизме, антидемократизме и критицизме по отношению к христианству характер гегелевской философии.

демократический республиканизм, научная рациональность, христианство, диалектика

STANISLAV STASENKO
THE IDEAS OF SCIENTIFIC RATIONALITY, DEMOCRATIC REPUBLICANISM
AND CHRISTIANITY IN THE EARLY PERIOD OF G. HEGEL

Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture

This article suggests such an interpretation of early period of G. Hegel, which includes ideas of rationality, democratic republicanism and Christianity like basic ideas of this period. The interpretations of Hegel's philosophy, who defended the thesis of mysticism, antydemokratyzm and critical of Christianity in Hegel's philosophy are refuted in this article.

democratic republicanism, scientific rationality, Christianity, dialectics

Стасенко Станіслав Олександрович – к. філос. н., доцент кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Наукові інтереси: історія західної філософії, історія наукового методу, ціннісні засади цивілізації.

Стасенко Станислав Александрович – к. филос. н., доцент кафедры история и философии Донбасской национальной академии строительства и архитектуры. Научные интересы: история западной философии, история научного метода, ценностные основания цивилизации.

Stanislav Stasenکو – PhD in philosophy, Associate Professor, History and Philosophy Department, Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture. Scientific interests: history of Western philosophy, history of scientific method, moral ideas of civilizations.